

Boris Ilakovic: *Burnum II. Der römische Aquädukt Plavno Polje – Burnum. Bericht über die Forschungen 1973 und 1974.* Österreichische Akademie der Wissenschaften. Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung 15. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1984. 54 strani, 31 slik, 3 priloge.

Knjiga izčrpno prikazuje akvedukt, ki je oskrboval z vodo rimski vojaški tabor *Burnum*. Izhodišče raziskave je bila natančna topografija s sondiranjem na izbranih mestih. Topografija je v delu temeljito predstavljena po odsekih, z ustreznimi slikovnim gradivom in načrti. Vodovod je tudi dobro dokumentiran s tehničnimi podatki.

Burnum leži na robu kanjona reke Krke, vendar višinska razlika med taborom in vodo znaša kar 100 m. Izviri na Plavnem polju so v zračni črti oddaljeni 19,6 km in ležijo 171 m višje kot *Burnum*. Vodovod je potekal po 32,6 km dolgi trasi, tako da je enakomerno izgubljal višino. Geografske ovire so graditelji obvladali na različne načine. Dvige v terenu so premagali z globokimi vseki v skalo, na pobočjih je bila izklesana polica, po kateri je potekal kanal, v ravnini je bil kanal speljan po nasipu, predele, ki so preveč padali, pa so izravnali z masivnim nasipom. Po dveh tehničnih detajlih, to je poteku po nasipu in tesnenju z glino, se burnumski vodovod razlikuje od drugih akveduktov rimske Dalmacije. Na nekaterih mestih so ob kanalu odkrili tudi globoke kolesnice, ostanke ceste, ki je spremljala vodovod in je služila za dovoz materiala ob gradnji. Tik ob trasi leži tudi osem opuščeni kamnolomov, ki so jih verjetno izrabljali ob gradnji. Vendar le-ti, glede na preračunano maso, še vedno niso zadoščali za celotno količino porabljenega gradiva. Pred taborom je bil zgrajen *castellum aquae*, ki je služil kot vodni rezervoar in kot čistilna naprava za odlaganje sedimentov, omogočal pa je tudi hlajenje vode.

Vodovod je bil načrtovan in narejen istočasno z vojaškim taborom v *Burnumu*, po koncu panonsko-dalmatskega upora, v prvi polovici 1. st. n. š.

Velika vrednost dela je prav v vzorni celoviti predstavitvi vodovoda, tako da so poleg natančne topografije objavljeni tudi konstrukcijski in geodetski podatki.

Jana HORVAT

Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae. Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts zu Frankfurt a. M., Materialien zur römisch-germanischen Keramik, Heft 10. Habelt, Bonn 1990. 210 strani, 7 slik, 5 razpredelnice, 63 tabel, 2 priloge.

Od prve Loeschekejeve tipologije italiske sigillate leta 1909 se je pojavila cela vrsta novih, ki so se med seboj sicer dopolnjevale, a same zase ostajale nepopolne. Arheolog, ki je hotel izrabiti prednosti terre sigillate za datacijo najdišč in za spoznavanje ekonomskih tokov, je torej moral obvladati različne tipologije in poznati njihova posamezna šibka mesta. Avtorji *Conspecta*, sami najboljši poznavalci italiske sigillate, menijo, da je dozorel čas za pregledno predstavitev dosedanjega znanja in za oblikovanje nove tipologije, ki bo združila obstoječe.

Conspectus je zasnovan kot priročnik, katerega jedro je tipologija italiske sigillate in sigillate, delane drugod v imperiju na italiski način.

Zelo dragocena so uvodna poglavja, ki dajejo zanesljivo sliko vedenja o terri sigillati. Poglavje o proizvodnji se ukvarja z razvojem italiske sigillate, od začetkov, vključno s črno sigillato, prek klasičnega obdobja do poznega časa. Razvoj je opisan pregledno, po fazah in po posameznih delavniških središčih. Med proizvodnjo izven Italije je izčrpnije upoštevana predvsem delavnica v Lyonu, La Muette. Poseben del je posvečen raziskavam kemične sestave keramike, ki je najbolj zanesljiv kazalec izvora terre sigillate. Poglavje o datacijah sežeto predstavlja absolutno datirana najdišča, zaključene skupine gradiva, grobove in nasebine s stratigrafijo.

Nova tipologija italiske sigillate je prikazana v obliki kataloga s slikovnim gradivom, ki ga spremljajo opisi in kratek komentar. Pogoj za vključitev v tipologijo je bila zadostna vizualna

podobnost sigillate z aretinsko sigillato. Razprostranjenost posameznih oblik pa je tudi morala presežati lokalne okvire.

Italiko sigillato so razdelili na 54 oblik po oblikovnih značilnostih, ne pa po fakturi keramike ali kronologiji. Oblike so razvrščene vizualno, čeprav se kronološki razvoj v mnogih primerih ujema s tipološkim zaporedjem. Združene so v osem širših skupin, ki se deloma pokrivajo s starejšo razvrstitvijo na servise. Oblike so oštevilčene in razložene z risbami ter opisi. Vsak narisani kos je označen s tridelnim številom, od katerega prvi del predstavlja obliko, drugi podobliko in tretji del individualno številko primerka. Sistem je zelo uporaben, saj omogoča poznejše uvrščanje novih podoblik oziroma identifikacijo kosa samo po obliki ali pa tudi po podobliki. Vsaka oblika je poimenovana v štirih jezikih: nemško, angleško, italijansko in francosko. Sledijo opisi oblike in podoblik. K definiciji so avtorji vključili tudi izvorno področje, datacijo, seznam risb, seznam najpomembnejših in najbolj oddaljenih najdišč (tako da se da dobiti približno sliko razširjenosti) ter nazadnje konkordanco s starejšimi tipologijami.

Tipologiji sledijo ekskurzi o žigih, o okraševanju gladke sigillate, o velikostih posod in tri pomožne tipologije, v katerih so razvrščena dna gladke sigillate, ustja in dna reliefno okrašene italiske sigillate ter vrči. Delo se zaključuje s konkordancami z dosedanjimi tipologijami.

Vsebinska prispevkov posameznih avtorjev je usklajena do največje možne mere, besedil pa niso prevajali, ampak so objavljena v jezikih, v katerih so bila napisana (nemško, angleško, italijansko).

Conspectus je premišljena in zelo uporabna knjiga, ki je dosegla namen, ki so si ga zastavili avtorji. Sistemizirano je predstavila dosedanje vedenje in presežala okvire starejših tipologij s tem, da je izrabila njihove najboljše dele in zapolnila nekatere praznine. Priročnik omogoča tudi nespecialistom hiter pregled nad italiko terro sigillato, specialistom pa nudi na enem mestu zbrane najsodobnejše poglede in poenoteno hrbenico raziskovanja – tipologijo. Tako bo ta knjiga vodilo vsakemu arheologu, ki se bo ukvarjal z rimsko arheologijo, ne glede na to, ali se želi posebej posvetiti keramiki ali ne.

Jana HORVAT

Raziskovanje rimske keramike je z izidom te knjige opazno napredovalo. Dobili smo zanesljivo, brezhibno oporo pri nadaljnjem delu. Ko izražam vsestransko priznanje tej knjigi, bi želela vendarle (a) zastaviti nekaj vprašanih avtorjem, in to takih vprašanih, ki bi jih poznejše razprave in objave lahko pojasnile. Ker pa poznamo našo prakso, bi rada (b) tudi bralce knjige pri nas opozorila na nekaj dejstev. Ob površnem branju ali celo taki rabi tabel bi bile lahko posledice v nekaterih povezavah škodljive.

a) Ko beremo o padski in pozni padski sigilati, za severovzhod imperija prav gotovo najbolj pomembni italiski zvrsti, pogrešam večji poudarek na vlogi, ki jo mora pri opredeljevanju igrati faktura, »fabrikat«. Žal ločevanje ni povsod tako preprosto, vsaj moje izkušnje tako govore, kot so pravila sortiranja, ki jih je bilo mogoče zgraditi na podlagi gradiva s Štalenskega vrha. Avtorji prispevka o kemičnih, pedoloških in drugih eksaktnih raziskavah nas v *Conspectu* pravilno opozarjajo na dejstvo, da plasti, v katerih so sigilato našli, lahko vplivajo na njeno naravo. Po mojih opažanjih lahko te okoliščine sigilato tako spremene, da je to vidno tudi s prostim očesom. Vem sicer, da je knjiga namenjena prikazu oblik, a ker – nedvomno pravilno – povzema tudi vse drugo, kar je za raziskovalno delo pomembno, moram opozoriti na pomen faktur. Pri prikazu oblik 39–46 bi želela brati o dejstvu, ki ga pri nas zelo hitro opazimo, namreč da so pri teh oblikah fakture zelo različne, tako različne, da bi dovoljevale misliti, da se je proizvodnja nekako razpršila, in to ne šele v provinci, ampak še v Padski nižini. Enakega poudarka bi si želela tudi pri prikazu oblik 20.4.2–20.4.4 ali 34.1.2 in 34.2.2, četudi si skupine, kar se mi zdi spet pomembno, med seboj niso nikoli enake. Tudi v poznih razvojnih fazah (če smemo temu tako reči) in v enakih kronoloških sklopih po mojih izkušnjah faktura krožnika z izvihanim ustjem (F 43 nekako) in skodelice

s poudarjenim robom (F 34 torej) ni nikoli enaka ali povsem enaka. Druge značilnosti spremljajo končne faze vsake od oblik, ki so v padski proizvodnji zadnje. Spet drugačne in še dodatno težavne za določanje so, vsaj v naši Istri, pozne oblike 47 in 48, saj se po fabrikatu in premazu mnogokrat približujejo že drugim sredozemskim namiznim keramikam. V poznih fazah padske proizvodnje mora tičati torej še precej ugank.

Ali je torej mogoče (saj imamo vendarle knjigo o tipih v rokah), da je v razvoju posameznih tipov kaj več pravil? V Emoni je bilo npr. moč slediti razvoju nekaterih značilnosti oblik 26, 36, 4, 6 in 20. Ali je kje drugje tudi tako?

Ponovno poudarjam, da v Emoni ni mogoče postaviti vse sigilate v grobovih, ki so vsebovali novce iz 2. stoletja, v to isto stoletje. Še vedno vztrajam pri datacijah iz RCRF, Acta 17–18 in *Arh. vest.* 30.

Malce problematično se mi zdi naštevanje najdišč v katalogskem delu. Bolje bi bilo, ko bi bila odlična uvedba referenc še malo razširjena, med najdišči pa naj bi bile navedene predvsem dobro datirane celote. Za uporabnost knjige nasploh je povsem brez pomena, za delo v naših krajih pa ne to, da je oblika 49 iz Trebnjega navedena kot zgled. In vendar je ta najdba, čeprav gotovo izvira iz grobišča, brez spremnega gradiva, v Ptujju smo pa isto obliko našli (*Čas. zgod. narod. NV* 1, t. 1: 1) v zaključni izraziti plasti iz 1. stoletja.

Vprašanje je tudi, ali je krater iz Novae res aretinsko delo (F 52.2.1). Kvaliteta reliefne keramike iz Viminacium, ki jo obdeluje Lj. Bjelajac, namreč narekuje nekaj previdnosti.

b) Vse bralce pri nas bi posebej opozorila na navodila za rabo knjige na str. 45 (Ph. Kenrick). Prehitra odločitev za eno obliko je škodljiva. Zelo koristen za prakso je dodatek o nogah, ki ga je napisala S. Zabełlicky-Scheffenecker. Za opredeljevanje je, kot smo že slišali, faktura zelo pomembna. Bolj kot doslej je treba upoštevati tudi v plasteh drugega in poznejših stoletij najdeno italsko sigilato. V 2. stoletju njena navzočnost v plasteh ni nujno vselej sekundarna. Pozni izdelki tu lahko dobijo dodatne kronološke potrditve o dejanskem koncu izdelave v Padski nižini, zelo kvalitetne izdelke starejših faz so pa lahko v nasebinah še dolgo rabili.

Vsekakor nas napredek raziskovanja v drugih, velikih raziskovalskih središčih ne odvezuje naloge, dobro obdelati in objaviti nasebinska izkopavanja po naših krajih. Vsega ni moč razumeti s pomočjo Gomolave in Burnuma, pa tudi mednarodni javnosti je treba ugotovitve predstavljati tako, da jih bo sprejela. Še vedno velja *slavica non leguntur*, na kar nas umestno že dolgo opozarja M. Zaninović.

Die Erforschung der römischen Keramik ist durch das Erscheinen dieses Buches einen beträchtlichen Schritt weiter gekommen. Wir haben eine verlässliche, perfekte Stütze für die weitere Arbeit bekommen. Meine Anerkennung der getanen Arbeit äußernd, stelle ich (a) den Autoren jedoch einige Fragen, welche später einmal durch »Feinarbeit« geklärt werden könnten, und mache weiter (b) – die Praxis kennend – die Benutzer in meiner Heimat auf Einiges aufmerksam. Durch schnelles Lesen oder sogar oberflächliches Verwenden der Tabellen könnte dies nämlich folgenswer werden.

a) Bei der Vorstellung der Padana und »Tardopadana« (was meiner Meinung nach eine treffende Bezeichnung ist), der für den Nordosten des Imperiums jedenfalls wichtigsten Gattung, vermisse ich eine grössere Betonung der Bedeutung des »Fabrikats«. Leider ist das nicht überall so einfach-wenigstens ich sehe das hierzulande so – wie es von Magdalensberg aus zu sein scheint. Im Beitrag über die naturwissenschaftlichen Analysen werden wir (S. 29–30) ja richtig auf die Veränderungen durch die Bodenlagerung aufmerksam gemacht. Meiner Erfahrung nach können diese, auch mit dem blossen Auge erkennbaren Unterschiede, an verschiedenen Fundstellen beträchtlich ins Gewicht fallen. Ich weiss, es ist von Formen die Rede, aber die Grundcharakteristiken von anderem werden jedoch (und zweifelsohne richtig) erörtert. So würde man bei der Entwicklung der Formen 39 bis 46 eine grössere Betonung der Tatsache wünschen, dass es sich hier wegen des sehr verschieden scheinenden Fabrikats schon auch in der Poebene um eine Aufspaltung der Produktion handeln könnte. Dasselbe dürfte auch für die Formen 20.4.2–20.4.4 oder 34.1.2, 34.2.2 gelten, obzwar beide Gruppen von Formen (also eine Abstufung der Form 43 etwa und eine der

Form 34) auch in späten Entwicklungsformen (wenn das so behauptet werden darf) und in einem chronologisch gleichzusetzenden Komplex und weiter noch – wichtig – meiner Erfahrung nach an demselben Fundort immer voneinander verschiedene Fabrikate aufweisen. Die späte Entwicklung oder das Absterben der Steilrandteller und Kragenschalen wird durch andere Charakteristiken als die Spätphasen der Barbotinteller kundgegeben. Wieder anders und durch bezeichnendes Annähern den früheren mediterranen Keramiksorten wird z. B. auf der Westküste Istriens das Fabrikat der Spätphasen von Form 47 und 48 gekennzeichnet. Meiner Meinung nach stecken in den Spätphasen der Tardopadana noch etliche Rätsel.

Weiter würde mich interessieren, ob man doch nicht, da es sich um eine vorwiegend typologische Aufarbeitung handelt, im allgemeinen mehr von der Entwicklung der einzelnen Typen beobachten kann. In Emona konnte man z. B. chronologische Feinheiten in der Entwicklung der Formen 26 und 36 (der senkrechte Wandteil wird mit der Zeit schräger nach aussen geneigt bzw. das ganze Gefäss wird flacher, seichter) und auch eine gewisse Entwicklung bei den Formen 4, 6 und 20 beobachten. Kann das auch anderswo stimmen?

Weiter möchte ich nochmals betonen, dass in Emona sicherlich nicht alle Sigillaten in den durch Münzen ins 2. Jahrhundert datierten Gräbern so datiert werden können, wie dies beim oberflächlichen Lesen des Padana-Kapitels scheinen könnte. In den Emonenser Gräberfeldern handelt es sich auch um einen gewissen (obzwar kleinen Prozentsatz) von gestörten, sekundär vermischten (besonders im altergrabenen Fonds im Nationalmuseum, von S. Petru in Katalogi in monografie 7 publiziert) oder unsicher gedeuteten (Einzelfragmente werden als Beigabe gedeutet) Gräbern. Ich halte so an den Datierungen der RCRF Acta 17–18, 1977, und des *Arh. vest.* 30, 1979, fest.

Weiter finde ich das Aufzählen der Fundorte im Katalogteil manchmal leicht problematisch. Die perfekten Referenzen sollten lieber noch erweitert werden, bei den Fundorten dagegen sollte man sich auf datierte Kontexte beschränken (z. B. die Form 49 von Praetorium Latobicorum ist, obzwar zweifelsohne vom Gräberfeld stammend, doch ein Streufund; dagegen stammt dieselbe Form z. B. in Poetovio nach *Čas. zgod. narod. NV* 1, 1965, Taf. 1: 1 aus einer ca. bis zu den Flaviern datierten, geschlossenen Schicht. Dies könnte, ich weiss es genau, kleinlich klingen, doch kann es für die Forschung hierzulande nicht ohne Nutzen bleiben.)

Zuletzt würde ich noch die Deutung der Form 52.2.1 bzw. den Krater aus Novae doch – wenn jetzt nicht schon durch sichere naturwissenschaftliche Analysen bestätigt-unter ein leichtes Fragezeichen stellen. Dazu würde mich die Qualität der Reliefkeramik (anderer Formen) von Viminacium, welche Lj. Bjelajac bearbeitet, veranlassen.

b) Aufs genaueste sollte die Anleitung Ph. Kenricks auf S. 45 beachtet werden! Das Zuweisen auf eine oberflächliche Weise ist schädlich. (Dabei sollte man dem *Conspectus* bzw. Susanne Zabełlicky-Scheffenecker für den Zusatz über Fusstypen besonders dankbar sein.) Es soll sehr genau auf das Fabrikat geachtet werden. Man muss bei den Siedlungsgrabungen aufs neue auch die den jüngeren Siedlungsschichten beigemengten padanischen Scherben genau beachten. Es wäre nämlich keinesfalls nötig, dass alle entweder sehr späte oder auch sehr gute padanische Sigillaten in den Schichten des 2. Jh. tatsächlich da nur sekundär erscheinen. Die ersten können tatsächlich lange in Gebrauch geblieben und die zweiten dagegen ein Beweis mehr für die Länge der Produktionsdauer sein. All die Aufarbeitungen, welche in anderen wissenschaftlichen Zentren im Gange sind, nehmen uns die Pflicht, gute Grabungsaufarbeitungen vorzubereiten, nicht ab. Die Geschehnisse können nicht bloss durch Gomolava oder Burnum geklärt werden. Und weiter: auch die neuesten Daten sollten möglichst früh und anschaulich dem internationalen Forscherpublikum vorgestellt werden. *Slavica non leguntur* behauptet M. Zaninović wohl mit Recht immer wieder.

Iva MIKL-CURK